

Károlyi Árpád és az „első osztrák–magyar kiegyezés”*

Kruppa Tamás

Károlyi Árpád történész-levéltárosnak, a Bécsi Magyar Történeti Intézet megalapítójának többek között elévülhetetlen érdemei vannak a Bocskai-felkelés iratanyagának, amely az udvar és a felkelők közti tárgyalásokra vonatkozik, a Magyar Országgyűlési Emlékek sorozat keretében történő kiadásában (XI–XII. kötet).¹ A sorozatnak a IX. kötettől kezdve, Fraknoi Vilmostól a stafétabotot átvéve, ő volt a szerkesztője. A XI–XII. kötetekben az iratok bevezetőjeként több mint ezeroldálnyi saját szöveget publikált. Az ebben lefektetett fogalmi keret máig a Bocskai-felkelés narrációjának az alapját képezi, a jeles történész megállapításai szervesen beépültek a történettudományba.

A továbbiakban három a Károlyi-féle narráció szempontjából kulcsfontosságú irat kapcsán hívom fel a figyelmet ennek a narrációnak a buktatóira. Az első irat 1605. augusztus 7-én a Magyar Tanács *opiniójaként* született,² a másik 1606. február 9-e körül keletkezett és a vatikáni levéltárban őrzik,³ a harmadik néhány hónappal később, június 5-én kelt. Mindhárom irat összefüggésbe hozható a katolikusokkal és Forgách Ferenc akkor még nyitrai püspök kancellárral.⁴ A szövegek azért kerültek Károlyi és rajta keresztül a mi figyelmünk középpontjába, mert megkerülhetetlen és meghatározó szerepet játszottak a magyarországi lelkiismereti szabadság első törvényi szabályozásának, azaz a bécsi béke, valamint a koronázási törvények 1. cikkelyé-

* Készült az ELKH–PPKE–PTE Fraknoi Vilmos Római Történeti Kutatócsoport (ELKH) keretében a TKI támogatásával.

¹ MOE XI–XII.

² MOE XII, 434.

³ AAV Fondo Borghese serie III, vol. 51C, fol. 89r–92r.

⁴ Forgách Ferenc válogatott politikai leveleinek kiadásához az 1606. év kulcsfontosságú leveleivel együtt lásd CVH II/9.

nek megszületésében, és mert Károlyi református volt. A többi magyar és nem magyar kollégájához hasonlóan (Ranke, Guizot, Macaulay) a reformációban, természetesen a katolikusoktól eltérően, a modern Európa kezdetét látta, amelynek egyik alapértéke a vallási tolerancia. Az általa követett és vallott 19. századi liberális protestantizmus politikai helyzetét és történelmi szerepét a hitetlenség és az ultramontán katolicizmus között középen, tehát túlzásoktól mentesen látta és láttatta. Történeti tudatának alaprétegét ez a pozíció határozta meg. Ezt azért fontos hangsúlyozni, mert a Károlyi által kialakított narratíva ennek a felfogásnak a nyomait viseli magán. Mi történt tehát vallásügyi szempontból 1605. augusztusa és 1606. júniusa között?

A Bocskai-felkelés kirobbanása, majd a harci cselekmények megindulása után, 1605 nyarára úgy tűnt, mind a két táborban felülkerekedtek a meg egyezést sürgető hangok. A felkelők és a kormányzat közötti tárgyalások 1605 őszén kezdődtek el: a császári biztosok közül az egyik, egyúttal a küldöttség vezetője, Forgách Ferenc testvére, Zsigmond volt. A többhetes és többfordulós tárgyalások során Forgáchnak végül sikerült kompromisszumos megoldást elérnie a vallásgyakorlattal kapcsolatban:⁵ a kialakított formula szerint a törvény nem fogja nevesíteni a protestáns felekezeteket, és a régi királyok eretnekséget üldöző törvényei is változatlanul megmaradnak, ezeket ugyanis a gyakorlatban nem alkalmazták, ám – és ez volt az udvar által tett kényszerű engedmény – a többtől el kellett különíteni (*tollitur et separatur*) az 1604/XXII. artikulust, amely mint ismeretes, megtiltotta a vallási sérelmek országgyűlési napirendre tűzését, mivel ezt a cikkelyt a rendek beleegyezése nélkül hozták.⁶

A kompromisszum ellenében léptek fel a katolikus magyar tanácsosok még 1605 november végén, különösen Forgách Ferenc, és az Illésházy elleni perben elhíresült Szuhay István, mivel nem értettek egyet a kialakított pontokkal. Ami által Károlyi szerint pápábnak bizonyultak a pápánál is.⁷ A Szentszék ugyanis kiváráó álláspontra helyezkedett, ami nem jelenti feltétlenül azt, hogy amint Károlyi említi a nuncius a *tolerari posse* szellemében járt

⁵ A tárgyalásokról hosszan MOE XI, 196–415.

⁶ MOE XI, 624/1. jegyzet, 753, 852, 872.

⁷ MOE XI, 632.

volna el.⁸ Mivel súlyos állításokról van szó, érdemes egy pillantást vetnünk arra a fogalmi keretre, amelyet Károlyi nemcsak ebben a konkrét mozzanatban, hanem *általában*, a téma feldolgozása során követett. Miről is van szó?

Károlyi mind a felkelők, mind a hatalom oldalán több olyan csoportosulást is elkülönít, amelyeket pártokként aposztrofált: ez ma sem szokatlan eljárás, de ebben az esetben talán egy kissé túlságosan direkt. Megkülönböztet ugyanis egy pápai-spanyol pártot, amelynek prominens képviselői Forgách és Szuhay püspökök, Giovanni Stefano Ferreri nuncius valamint San Clemente spanyol követ lettek volna, azon kívül egy „politikus” csoportosulást, akikhez a korszakban azokat sorolták, akik az államérdek mindenkifelettiségét vallották.⁹ Ezek közé tartoztak volna Mátyás főherceg tanácsosai, a „magyarfaló” Melchior Klesl, Coraduzzi, valamint Trautson és Krenberg tanácsosok. A felkelők oldalán is találunk radikálisokat, vagy túlzókat (Károlyi sokszor, az 1789-es francia vagy az 1848-as magyarra célozva egészen direkt módon forradalomként¹⁰ utal a Bocskai felkelésre) akiket egyébként ultráknak is hív, valamint a mérsékelteket, ez lenne a megegyezés vagy békepárt, amely tovább osztódik Bocskaistákra és Illésházystákra.¹¹ Ez utóbbiak lennének a konzervatívok, akiknek tulajdonképpen a felkelő rendek oldaláról az egész megegyezés köszönhető, természetesen Illésházyval az élükön, akiket „conservativ szabadelvűek”-nek is hív.¹²

Ezt azért fontos rögzítenünk, mert Károlyi a magyar protestáns rendek és a császári kormányzat között 1606. június 23-án megkötött bécsi békében az első osztrák–magyar kiegyezést látta. Ezt expressis verbis leírja az MOE XI. kötetében.¹³ A párhuzam tehát az általa követett narráció szerint 1606 és 1867 között egyértelmű. Mindezt azért fontos figyelembe vennünk, mert ez a gondolati váz arra kényszerítette Károlyit, akinek a nemzedéke a kiegyezés és az azt követő példátlan fellendülés hatása alatt állt, hogy forrásait ennek megfelelően csoportosítsa.

⁸ MOE XI, passim. A túlzók pártjára mindkét politikai oldalról lásd Uo. 402, 544, 575, 585, 588, 600.

⁹ Említve osztrák kiegyezési pártként: MOE XI, 248.

¹⁰ MOE XII, 3, 9, 107, 133.

¹¹ MOE XI, 543, 606, 632, 634, 640, 643, MOE XII, 3, 9.

¹² MOE XI, 660.

¹³ MOE XI, 392.

Emiatt értékelődik fel az előadás elején említett augusztusi magyar tanácsi *opinio*, amelyet Forgách Zsigmond a tárgyalások során vezérfonalul használt, és amely tehát a magyar katolikus tanácsosoktól és *nem* a bécsi és prágai udvar vallásügyben mérsékelt álláspontot képviselőként feltüntetett fentebb említett tanácsosoktól származik. Mindez azért fontos hangsúlyozni, mert természetesen Károlyi is felismeri, hisz ő találta meg az iratot, hogy Forgách Zsigmond a Magyar Tanács állásfoglalása alapján tárgyal, csakhogy egyúttal azt is állítja, hogy a Korponán 1605 novemberében megkötött kompromisszumok elfogadása által az első bécsi békéhez vezető tárgyalások előfeltételei Forgách, Szuhay, vagyis tulajdonképpen a Magyar Tanács *ellenében* jöttek létre. Sőt, az *opiniót* arra használja, hogy újabb vádat fogalmazzon meg a klérussal, név szerint Forgách Ferencsel és Szuhay Istvánnal szemben, holott az említett állásfoglalásnak a tanács tagjaiként az ő véleményüket is tükröznie kellett! Az ellentmondás egyértelmű és nyilvánvaló: Károlyi ahhoz túlságosan is jó történész volt, hogy ezt ne vegye észre, de a kiegyezési narráció egyszerűen nem engedte meg, hogy az általa ultrakonzervatívnak lefestett Magyar Tanács javára írja az egyébként tiszavirág életűnek bizonyuló korponai kompromisszumot. A főleg Forgách püspökkel szemben megfogalmazott prekoncepció, illetve hogy mindenáron párt alapon próbálja értékelni a lépéseit, tulajdonképpen arra kényszerítette, hogy az események rekonstrukciója során önkényesen járjon el.

Forgáchnak a tárgyalások és a „kiegyezés” megakadályozására 1605 novemberében Szuhayval együtt tett lépései között, ami miatt megkapták a „pápábbnál is pápább” és egyéb jelzőket, Károlyi döntő fontosságúnak tartja a vatikáni levéltár Fondo Borghese III. 51C kötetében található fentebb említett memorandumot, amely a tárgyalások egyházi rendet leginkább érintő I., V–IX. pontjait veszi sorra. Az irat kéthasábos, az egyikben futnak a pontok, míg a másikban (valószínűleg) Forgách latin és bizonyosan Ferreri pápai nuncius olasz nyelvű megjegyzéseit olvashatjuk. Károlyi hűen és pontosan többször is végigmegy ezeken, ezért felesleges itt ezeket felsorolni: a mi szempontunkból a lényeg, hogy a memorandumot perdöntő bizonyítéknak tartja, hogy Forgáchék már a korponai tárgyalásokon, azaz 1605 november végén, az addigi vallásügyi (értsd eretnekellenes) törvények csorbítatlan megtartása mellett kardoskodtak. Követeléseiket azonban nem tudták keresztül vinni, ezért február 9-én megszületett az első bécsi béke, a Habsburg

dinasztia és a katolikusok – de nem a keményvonalas pápás párt számára – kedvező kompromisszum. A dolog egyik szépséghibája, hogy ezt a február 9-én elfogadott egyezséget a Kassán áprilisban összegyűlt rendek Bocskaival az élükön mereven elutasították.

Károlyi részletesen idézi a memorandum okfejtését, amelyet rémképek festésének, „sophistikus kiszínezésnek”, „szarvasokoskodásnak” minősít, és Forgách kancellár hitbuzgóságának és képzelő tehetségének bizonyítékát látja benne. Forgács és Szuhay, idézem, „hióbpostái” az amúgy sanguinikus Ferreri nunciust is fölzavarták nyugalmából, aki kezdetben a pápai utasításnak megfelelően a *tolerari posse* elvét követte volna és „apródonként teljesen beleélte magát Forgács lázas látományaiba”.¹⁴

Az általa követett narratíva ezzel a forrással látja igazoltnak, hogy a spanyol-pápai párt már ekkor bebizonyította magáról, hogy képtelen bármilyen kompromisszumra, és hű ellenképe a Bocskai táborban meghúzódó radikálisoknak, a minden engedményt elutasító, és tulajdonképpen a Habsburgok trónfosztását kívánó hajdúknak. A dolog szépséghibája azonban, hogy ez az általa több helyen és több különböző időpontra vonatkoztatva idézett dokumentum *nem* 1605 novemberében, ahogyan Károlyi beállítja, hanem hónapokkal később, az első bécsi béke aláírása, tehát 1606. február 9-e *után* született!¹⁵ Tehát a kompromisszumképtelen, ultrakonzervatív klérust illető tézisének alátámasztása céljából antedatálta a memorandumot, időben több hónappal visszavetítve és egyúttal egészen más kontextusba helyezve. 1605 novemberéből, decemberéből, illetve januárjából ugyanis nem ismeretes semmilyen, Forgách kancellár személyéhez vagy a „pártjához” köthető irat, amelyet a tárgyalásoknak kifejezetten az első, a vallásgyakorlat húsba vágó cikkelyével kapcsolatban foglalmaztak volna meg.¹⁶

¹⁴ MOE XI, 248, 635, 637.

¹⁵ Idézve többször, bár helyesen 1606 eleji dátumot említve, de ugyanakkor 1605 végi események között (maga a fejezet is az 1605. november–decemberben alcímet viseli!) említve, és jelzet nélkül MOE XI, 236, 248, 289, 291, 366, 381, 384–385, illetve kronológiai szempontból helyesen lásd 635. Hozzá kell tennünk, hogy ezt az eljárásmodot több irat esetében is követi.

¹⁶ Ebből az időszakból csupán az első artikulussal kapcsolatban született cetlikre írt feljegyzések maradtak ránk. Lásd MOE XII, 496–499.

A korponai tárgyalások lezárása és a február 9-i első bécsi béke közötti szűk két hónapnyi időt az eseményeket igen részletesen ismertető, és a történeti/politikai háttér felvázolására újra-újra láthatóan élvezettel kitérő Károlyi néhány mondattal intézi el: ennek egyik oka, hogy nem állt rendelkezésére ebből az időszakból olyan forrás, amellyel a pártok fentebb idézett egymás közötti éles harcát megfelelő módon demonstrálhatta volna. Pedig ha az Udvari Kamarának az időszakra vonatkozó anyagát fellelőzzük, amelynek iratait levéltárosként éppen ő rendezte, a januári hónapból tucatnyi olyan iratot találunk, amelyek az első artikulussal foglalkoznak. Erre azonban itt időhiány miatt nem térhetek ki.

Károlyi a novemberi korponaihoz hasonlóan igen részletesen és széles forrásbázison ismerteti az február 9-i bécsi egyezségnek a Kassán összegyűlt rendek általi elutasítása után áprilisban újra kezdődő tárgyalások fordulót: a mi szempontunkból azt kell kiemelnünk, hogy a tárgyalásokat a holtponton az ülések során június 5-én megfogalmazott újabb Magyar Tanács katolikus tagjaitól származó javaslat lendítette át, amelyben először szerepel az egyezésbe belekerülő *absque tamen praeiudicio catholicae romanae religionis* formula.¹⁷ Ezt Károlyi olyan fontosnak tartotta, joggal, hogy közölte a szöveg hasonmását is.¹⁸ A rövid szöveg az újabb egyezés megkötését illetően sorsdöntőnek bizonyult, mivel ez a formula biztosította a katolikus vallásgyakorlat elsőbbségét, amely a június 16-i „nagy szövegcsata” folytatásaként került be a Mátyás főherceg által javalt és később törvénybe iktatott változatba.¹⁹

És itt megint van egy kis kavarodás. Mivel ez a formula először a tanácsai véleményben bukkan fel, tehát vitathatatlanul a Magyar Tanácstól származik, amelynek pápábnál is pápább Forgách a tagja volt, Károlyi nem ismerhette el, hogy a kiutat éppen ez az újabb *opinio* jelentette! Ezért a következő nyakatekert megoldáshoz folyamodott: a főherceg előtt, olvassuk, két javaslat feküdt. Az egyik bizalmasának, Melchior Klesznek hosszú teológiai fejtegetésekkel megtűzdelt irata, amely példaként a birodalmi gyakorlatra hivatkozott, hogy ott is csak a lutheránus felekezet szabad vallásgyakorlatát ismer-

¹⁷ MOE XII, 160.

¹⁸ MOE XII, 647.

¹⁹ MOE XII, 171.

ték el, aki azt javasolta a főhercegnek, hogy a rendek elégedjen meg azzal, hogy sérelmeiket a főherceg egyedi módon elbírálvá fogja orvosolni.²⁰

Ezzel szemben ott feküdt a főherceg előtt a másik javaslat, a magyar tanácsosoknak ez a júniusi *opinió*ja, amely Károlyit idézve „... oda célzott, hogy a kecske is jóllakjék, a káposzta is megmaradjon,” azaz a katolikus vallás sérelme nélkül formulát, és ami, még mindig Károlyi előadása szerint a Klesl által javasoltnál „szabadelvűbb conceptusával messzebb látszott menni a kelleténél”!²¹ Csakhogy szerinte ez csupán látszat volt: a magyar tanácsosok eleve nem is akarták betartani, amelyre bizonyítékként egy *Defensio* című iratot hoz fel, amely valamikor július végén kelt. Ebben a főpapok azzal védekeztek, hogy a formulát azért javasolták, mivel kellőképpen általános, a megfogalmazás homályossága pedig lehetővé teszi, hogy a nekik tetsző módon értelmezzék a törvénycikket.²² Vagyis Károlyi narratívájában a „hyperloyális”²³ Magyar Tanács eleve rosszhiszemű volt, mivel a törvény alkalmazását a mindenkori erőviszonyok alapján akarta betartani és betartatni, amelyek nem igazán kedveztek a katolikus érdekeknek, hisz a II. Lajos óta hozott eretnekellenes törvényeknek sem voltak képesek a magyar királyok érvényt szerezni. Ezzel szemben a jóhiszemű felkelők tulajdonképpen semmi mást nem akartak, mint a kialakult felekezeti (erő)viszonyok törvényi rögzítését – mint láttuk a régi törvények megtartásával a katolikus fél is elismerte a status quot – de amely természetesen nekik kedvezett, a katolikusokat azonban egyértelműen hátrányosan érintette.

Ez a rosszindulat azonban szerinte régebbi keletű volt: már a február 9-i első bécsi béke kapcsán is rosszhiszeműségről, *mala fides*ről beszél Károlyi, mivel a Habsburg fél, természetesen a pápai-spanyol párttal egyetemben, már az akkor megkötött egyezményt sem szándékozott betartani.²⁴ Sőt azt állítja, hogy az egyezség vallásügyi része a két, sajnos a névtelenség homályában maradó két bécsi teológus, Mátyás főherceg és köre, valamint buzgó katolikus tanácsosok, szerinte Forgách és Szuhay műve lenne. Ez utóbbira azonban nem hoz bizonyítékot. Csakhogy fentebb láttuk, hogy a februári

²⁰ MOE XII, 259–260.

²¹ MOE XII, 160, 161.

²² MOE XII, 552–553.

²³ MOE XI, 614.

²⁴ MOE XI, 639.

memorandum éppen ezt a február 9-én megkötött egyezséget kritizálja: nehezen hihető, hogy – amire Károlyi *mala fide*se utal – ennek Forgách és Szuhay egyszerre lennének szándékos előidézői és létrehozói (lásd augusztusi tanácsi *opinio*) egyúttal az ellenzői (lásd februári memorandum)! Ráadásul, amit pedig Károlyi pontosan tudott, hisz idézte is, a klérus februárban éppen azzal a kéréssel fordult Rómához, hogy a február 9-i egyezség következtében előállt helyzetben küldjön legátust: éppen emiatt idéztette maga elé a főherceg Forgáchot és tett a szentszéki megkeresés miatt panaszt Rudolf császárnál! Mindez arra utal, hogy a Károlyi által elhanyagolt januári tárgyalások során formálódó, és a február 9-i egyezségben testet öltő bécsi meg egyezést a korponai egyezség megsértéseként, pontosabban kijátszásaként értékelték, amelynek okát protestáns oldalról Illésházy, a hatalom oldaláról Mátyás főherceg és tanácsosai alkujában látták.

Az 1606. február 9-én megkötött első, és az 1606. június 23-án megkötött második bécsi békék tehát Károlyi szerint a két szemben álló fél mérsékelt szárnyának a győzelmét jelentették: e kettő egyezsége tette lehetővé saját ultráikkal szemben az első osztrák–magyar kiegyezést. A felkelők oldalán ez Illésházy Istvánt és Bocskai Istvánt jelenti, bár ez utóbbi alakja időről-időre a háttérbe szorul, így nem is világos, hogy vajon a 17. század Deák Ferencét tulajdonképpen melyikükben tisztelhetjük. És a másik oldal? Nos, ott a kiegyezés nagy munkásai egyrészt a későbbi király, Mátyás főherceg, illetve legfőbb bizalmasa, Melchior Klesl voltak. Ők, a másik oldal az idegenek, a németek, és természetesen a katolikusok voltak, ahogyan 1867-ben is történt. Ezt annak ellenére láttatja így Károlyi, hogy Kleslt több alkalommal is igen sötét színekkel, magyargyűlölő hideg hatalomtechnikus machiavellistaként festi le. De mindez bocsánatos bűn, hisz urával együtt mégis csak segítette a tető alá hozni a nagy egyezséget! A Károlyi által felállított fogalmi keret tehát a politikai saktábla bábu számára előre kijelölte a szerepeket: hiába ítélte el a császári tanácsosokat, főleg Kleslt, de be kellett tölteniük azt a történelmi szerepet, amelyet rájuk osztott. A katolikus magyar tanácsosok – nevesítve Forgách és Szuhay – kénytelenek voltak beérni a haladásellenes, retrográd történelmi szereppel.

A fentebb mondottak alapján úgy vélem, hogy a kulcsfontosságú 1606. év eseményeivel kapcsolatosan a Károlyi által felállított narratíva fogalmi kerete – az első magyar kiegyezés – valamint a hozzátartozó 19. századi pártstruk-

túra mint előfeltevés, ma már kevésbé alkalmas arra, hogy megfelelő módon leírja az eseményeket. Különböző politikai érdekcsoportok természetesen működtek, ám nem pontosan úgy, ahogyan Károlyi lefesti: ehhez azonban el kellett volna ismernie, hogy a tárgyalásokat két ízben is a katolikus magyar tanácsosok által megfogalmazott *opiniók* lendítették át a holtpontra, amelyhez a főherceg a tanácsosaival együtt „csupán” a megfelelő politikai támaszt adták.

Források

AAV

Archivio Apostolico Vaticano, Fondo Borghese

Bibliográfia

CVH II/9

Forgách Ferenc okmánytár. Levelek és iratok. (1586–1615) Kiad. KRUPPA TAMÁS. Budapest–Róma, MTA-PPKE Fraknói Vilmos Történeti Kutatócsoport, 2022 (Collectanea Vaticana Hungariae II/9).

MOE XI

Magyar Országgyűlési Emlékek, XI. 1605–1606. Szerk. KÁROLYI ÁRPÁD. Budapest, Ráth, 1899.

MOE XII

Magyar Országgyűlési Emlékek, XII. 1606. Szerk. KÁROLYI ÁRPÁD. Budapest, Ráth, 1917.